

2. Бокадорова Н. Ю. Универсальные грамматики // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Сов. Энци., 1990. С. 536–537.
3. Брудный А. А. Понимание и текст // Загадка человеческого понимания. М. : Политиздат, 1991. С. 114–128.
4. Воробьев В. В. К понятию поля в лингвокультурологии (Общие принципы) // Русский язык за рубежом. 1991. № 1. С. 101–106.
5. Лосев, А. Ф. Философия имени. М. : МГУ, 1990. 271 с.
6. Міхневіч А. Я. Афарыстыка Якуба Коласа (да пастаноўкі праблемы) // Беларуская лінгвістыка. 1983. Вып. 22. С. 59–65.
7. Рикёр Поль. Какого рода высказывания о человеке могут принадлежать философии // О человеческом в человеке. М. : Политиздат, 1991. С. 49–59.
8. Топоров В. Н. Риторика // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. М. : Сов. Энци., 1990. С. 416–417.

УДК 811.161.3'04'35 + 930.2:003.349.072

АБ ГРАФЕМЕ S (ЗЯЛО) У КІРЫЛІЦКІМ ПАСЛЯСЛОЎІ ДА КНІГІ «АПОСТАЛ» ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

М. Р. Прыгодзіч

*Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт, пр. Незалежнасці, 4,
220030, г. Мінск, Беларусь, prigodichng@bsu.by*

У артыкуле аналізуецца змест і паасобныя палеаграфічныя асаблівасці кнігі «Апостал» Францыска Скарыны, выдадзенай у сакавіку 1525 г. у Вільні. Акцэнтуюцца ўвага на варыянтах асобных кірыліцкіх літар, у прыватнасці – адзінкавым ужыванні літары S (зяло) для перадачы гука [з]. Прыводзяцца звесткі аб факсімільным выданні апошняй друкаванай кнігі Францыска Скарыны.

Ключавыя словы: старажытная графіка; варыянтнасць графем; кніга «Апостал» Францыска Скарыны; літара S (зяло); гук [з].

Наша выступленне па азначанай тэме меркавалася агучыць на рэспубліканскай навуковай канферэнцыі «Беларускае гістарычнае мовазнаўства: стан і перспектывы развіцця», прымеркаванай да 90-годдзя з дня нараджэння члена-карэспандэнта НАН Беларусі Аляксандра Мікалаевіча Булыкі. Аднак па пэўнай прычыне зрабіць гэта не атрымалася. Правядзенне XI Міжнароднай навуковай канферэнцыі «Мова – літаратура – культура», прысвечанай 500-годдзю выдання Францыскам Скарынам кнігі «Апостал», у значнай ступені звязана і з дзейнасцю А. М. Булыкі. У пару навуковай маладосці наш сёлетні юбіляр, працуючы над папайненнем картатэкі будучага «Гістарычнага слоўніка беларускай мовы», адначасова ўважліва адсочваў графіка-арфаграфічныя асаблівасці помнікаў старажытнага беларускага пісьменства, у тым ліку і выданняў беларускага першадрукара. Вынікам гэтай працы стала абарона ў 1966 г. кандыдацкай дысертацыі «Арфа-

графічная сістэма старажытнай беларускай пісьменнасці», якая пазней стала асновай манаграфіі «Развіццё арфаграфічнай сістэмы старабеларускай мовы» (1970).

Назіранні над палеаграфічнымі адметнасцямі кірыліцкага пісьма Аляксандр Мікалаевіч пазней спаўна выкарыстаў і пры падрыхтоўцы энцыклапедыі «Беларуская мова», у якой ім дадзены ўзоры графем на кожную літару сучаснага беларускага алфавіта, прааналізаваны адметныя рысы іх графічнага вобліку ад XI да XIX ст. паводле стылявой арганізацыі тэкстаў. Адзначана праца і сёння застаецца непераўздыдзеным узорам палеаграфічнай інтэрпрэтацыі твораў старажытнага беларускага пісьменства.

Як вядома, пераважная большасць помнікаў старабеларускага пісьменства створана на кірыліцы. І гэта зразумела, паколькі традыцыя яе выкарыстання караніцца яшчэ з часоў, калі вучні і паслядоўнікі Кірыла і Мяфодзія стварылі новую азбуку і назвалі яе ў гонар славянскага Першанастваўніка. Кірыліца стала асноўнай графічнай сістэмай самых першых усходнеславянскіх тэкстаў, менавіта дзякуючы гэтай сістэме пісьма з'явіліся «Руская праўда», «Астрамірава Евангелле», Ізборнікі Святаслава, надпіс на крыжы Еўфрасінні Полацкай, т. зв. Смаленская грамата 1229 г. і інш.

Старажытная славянская кірыліца першапачаткова налічвала 43 літары, 24 з якіх былі запазычаны з навагрэчаскага ўстаўнога пісьма. Пры гэтым некаторыя літары выступалі ў якасці фанетычных варыянтаў. Напрыклад, для абазначэння гука [i] выкарыстоўваліся графемы І, Ї, И, а таксама V (іжыца), гук [з] перадаваўся праз З (зямя) і S (зяло). І калі першапачаткова кожны з гэтых знакаў меў вызначаную функцыянальнасць, то з часам сэнсава і функцыянальна адрозныя графемы сталі змешвацца, набываючы ўніверсальны характар. «Лішнія» літары сталі паступова страчвацца, а калі і выкарыстоўваліся, то абмежавана. Скажам, многія літары мелі яшчэ і лічбавое значэнне, якое да ўвядзення арабскай метрычнай сістэмы па-ранейшаму выкарыстоўвалася ў тэкстах.

Скарынаўскі «Апостал» (*Починається книга деанія и посълания апостольская зовемая апостоль*) належыць да ліку найбольш запатрабаваных і распаўсюджаных у царкоўным і свецкім ужытку кніг. У яе склад уваходзяць часткі Новага Запавету з Дзеямі і Пасланнямі святых апосталаў, а таксама некаторыя іншыя богаслужбовыя тэксты. Асноўную частку «Апостала» складаюць пасланні, якія апосталы Ісуса Хрыста пісалі да розных народаў і ўсіх хрысціян на працягу I ст. н. э. Папулярнасць і запатрабаванасць гэтай кнігі пацвярджаецца так званым Статутом канстанцінопольскіх храмаў – Тыпіконам Вялікай Царквы, рэкамендаваным для выкарыстання комплексам кніг, што бралі пачатак ад кірыла-мяфодзьскай традыцыі [2, с. 18]. У ім «Апостал» стаіць на другім месцы пасля Евангелля. Адзначым таксама, што даследчыкі-кнігазнаўцы пераклад «Апостала» на царкоўнаславянскую (стараславянскую) мову звязваюць непасрэдна са славянскімі першаасветнікамі Кірылам і Мяфодзіем. Як адзначае А. Суша, «прывычная для нас сёння форма Апостала з паслядоўным выкладам апостальскіх Дзеяў і Пасланняў з'явілася не пазней XII ст. (Хрысцінопальскі спіс), а ў XV ст. была вельмі распаўсюджанай на беларуска-ўкраінскіх землях» [4].

Варта адзначыць, што фрагменты «Апостала» чыталіся ў царкве не толькі пры розных набажэнствах непасрэдна святарамі, але і маглі цытавацца ўсімі

вернікамі. Папулярнасць гэтай кнігі ў асяроддзі «простага людз» і стала прычынай першага выдання Апостала на царкоўнаславянскай мове. І калі папярэдняя віленская «Малая падарожная кніжка» не мела канкрэтнай даты выхаду, то ў «Апостале» пазначаны месца і час публікацыі: *Лета по рождении нашего спасителя Иисуса Христа сына божия тысящного, пятьсотого, и двадесеть пятого, месеца марта, <...> ...Во славном месте виленском выложена, и вытиснена...*. Заўважым, што ў віленскіх выданнях Скарыны адсутнічае ўказанне на канкрэтны дзень выхаду кнігі, як гэта было ў пражскіх старадруках.

Сваю версію адсутнасці канкрэтнага дня сакавіка прапануе ксёндз-монсіньёр Уладыслаў Завальнюк, які мяркуе, што датай выхаду «Апостала» найверагодней варта лічыць 19 сакавіка, калі адзначаецца дзень святога Іосіфа, абручніка Марыі, зямнога апекуна Ісуса Хрыста.

У скарыніняне даўно ўсталявалася думка, што ідэя падрыхтоўкі і выдання «Апостала» ў беларускага першадукара ўзнікла яшчэ на пачатку яго выдавецкай дзейнасці. І зусім не выпадковым уяўляецца тое, што прадмовы да першых кніг Скарыны (Псалтыра і кнігі Іова) пачынаюцца з цытавання менавіта апостальскіх пасланняў. Тым самым падкрэсліваецца, з аднаго боку, непарыўная сувязь кніг Старога і Новага Запавету, а з другога – выражэнне значнасці Старога Закона для ўсіх хрысціян.

Пры ўважлівым аналізе пасляслоўя да «Апостала» заўважаецца адна палеаграфічная рыса. Як вядома, кнігавыдавецкую дзейнасць Скарыны многія навукоўцы разглядаюць у аспекце дэмакратызацыі царкоўнаславянскай мовы, адмаўлення ім дублетнасці пры графічнай перадачы асобных гукаў. Напрыклад, у пражскіх выданнях фактычна адсутнічае літара S «зьяло» для перадачы гука [з]. У пасляслоўі чытаем: *при держаніи наласкавшего господаря Жикгымонта Касімировича, короля полского И великого князя Литовьскаго, И рускаго....* Магчыма, адзінкавы выпадак выкарыстання літары S у іменаслове *Касіміравіча* можна растлумачыць своеасаблівым піітэтам перад асобай караля і вялікага князя, у часы кіраўніцтва якога выйшла гэтая кніга (як вядома, старапольская мова выкарыстоўвала лацінаграфічны алфавіт) [3, с. 44].

Кнігазнаўца А. Суша адзначае і яшчэ адну характэрную рысу прадмоў і пасляслоўяў Скарыны. Ні ў водным з іх тэкстаў мы не знойдзем згадвання духоўных іерархаў (епіскапаў, мітрапалітаў, патрыярхаў), якія паводле традыцый царквы маглі б блаславіць ці нават замовіць гэтае выданне [4].

Прадмовы і пасляслоўі Францыска Скарыны ўражваюць шырынёй філасофскай і маральна-духоўнай думкі, уважлівым стаўленнем да біблейскіх заветаў, перадаюць сутнасць яго асветніцкіх, гуманістычных, рэлігійных і патрыятычных поглядаў. Напрыклад, у многіх яго разважаннях адчуваецца замілаванаць і шчырая адданасць мове продкаў, імкненне першадукара даць зразумелую кнігу для ўсіх хрысціян. Вось як ён тлумачыць абавязак несці божае слова на мовах усіх народаў свету Запаветам Хрыстовым і дзеяннямі апосталаў: *Прарокам быў дадзены Дух маўлення да людзей толькі на адной мове – габрэйскай або халдзейскай; апосталам жа і веруючым у Хрыста быў дадзены Святы Дух абвяшчаць праўду Божую, Слова збаўлення і Царства Нябеснае на ўсіх мовах, што існуюць пад сонцам* (пераклад А. Бразгунова). Гэтага апошняга вы-

казвання Скарына прытрымліваўся на працягу ўсяго жыцця, даючы прыклад шанавання мовы беларусінаў для наступнікаў і паслядоўнікаў.

Нельга не адзначыць і той факт, што прадмовы і асобныя пасляслоўі Скарыны суправаджаюць кожную з некалькіх дзясяткаў апублікаваных частак «Апостала». У параўнанні з пражскімі выданнямі ў апостальскіх кнігах Новага Запавету віленскага перыяду Скарына яшчэ больш наблізіў царкоўнаславянскую мову да тагачаснай старабеларускай мовы, больш паслядоўна стаў перадаваць зацвярдзеласць шыпячых, Ц і Р, выкарыстаў новае графіка-арфаграфічнае афармленне слоў тыпу «мовца», «дякует», «кажет» і інш. Як адзначае А. Жураўскі, «у канцы пасланняў апостала Паўла змешчана агульнае пасляслоўе да “Дзеянняў” і пасланняў, а таксама тэкст аб ужыванні ў кнізе чырвонага колеру» [3, с. 240–241]. Тэкст аб ужыванні чырвонага колеру – увогуле ўнікальная з’ява ў гісторыі беларускага старадрукавання, паколькі ніколі ў падобных кнігах тэхнічныя асаблівасці набору ніякім чынам не асвятляліся. Чырвонай фарбай, напрыклад, выкананы шэраг элементаў мастацкага аздаблення кнігі – ініцыялы на тытульным лісце і яго адвароце, разнастайныя віньеткі-канцоўкі трох розных фарматаў, указанні на бакавых палях дзён тыдня, да якіх прымеркавана чытанне тых ці іншых тэкставых частак і інш. Усяго ж у кнізе так званага кішаньковага фармату змешчаны 283 адбіткі віньетаў і 427 адбіткаў буквіц, сугучных з венецыянскай арнаментыкай эпохі Адраджэння.

«Апостал» стаў апошнім выданнем Францыска Скарыны на ўсходнеславянскіх землях. Разам з тым ён стаў і першым выданнем паслядоўнікаў першадрукара – Івана Фёдарова і Пятра Мсціслаўца. Іх першым маскоўскім выданнем стаў менавіта «Апостал», выдадзены ў 1563–1564 г. амаль праз 40 гадоў пасля кнігі Скарыны. Сёння ён лічыцца першай дакладна датаванай маскоўскай друкаванай кнігай. Нагадаем таксама, што Іван Фёдарав ажыццявіў і першае выданне «Апостала» на ўкраінскай зямлі (Львоў, 1574).

Аналізуемае намі выданне «Апостала» з’яўляецца 20-й кнігай факсімільнага збору спадчыны Францыска Скарыны, выхад якога быў прымеркаваны да 500-годдзя пачатку кнігавыдавецкай дзейнасці беларускага і ўсходнеславянскага першадрукара. У свеце сёння налічваецца толькі 10 паасобнікаў арыгінала. Самы поўны і найлепш захаваны экзэмпляр «Апостала» захоўваецца ў Брытанскай бібліятэцы. Увогуле ж поўнага асобніка «Апостала» няма нідзе, усе вядомыя кнігі ўяўляюць сабой большыя ці меншыя фрагменты першавыдання.

Факсімільнае ўзнаўленне «Апостала» Францыска Скарыны было выканана на аснове электронных копій экзэмпляраў з Расійскай нацыянальнай бібліятэкі, Расійскай дзяржаўнай бібліятэкі, Дзяржаўнага гістарычнага музея, Нацыянальнага музея імя А. Шаптыцкага ў Львове.

Факсімільнае ўзнаўленне скарынаўскай спадчыны, выкананае на высокім паліграфічным узроўні, стала адным з найважнейшых актаў яе вяртання на радзіму першадрукара. Арыгінальныя тэксты старадрукаў былі ўпершыню перакладзены на сучасныя беларускую, рускую і англійскую мовы, сталі максімальна даступнымі не толькі для навукоўцаў, але і для ўсіх аматараў старажытнага беларускага пісьменства.

БІБЛІАГРАФІЧНЫЯ СПАСЫЛКІ

1. Жураўскі А. І. Апостал // Францыск Скарына і яго час : энцыкл. давед. / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. Мінск : БелСЭ, 1988. С. 240–241.
2. Нікалаеў М. Палата кнігапіснай : Рукапісная кніга на Беларусі ў Х–XVIII стагоддзях. Мінск : Маст. літарат., 1993. 239 с.
3. Прыгодзіч А., Прыгодзіч М. «Тако и благодать царствовать будеть...» : Да 500-годдзя выдання кнігі «Апостал» Францыска Скарыны // Роднае слова. 2025. № 3. С. 43–44.
4. Суша А. А. Прадмова // Кніжная спадчына Францыска Скарыны = Книжное наследие Франциска Скорины = Book heritage of Francysk Skaryna : у 20 т. / Нац. бібл. Беларусі. Т. 20 : Апостал : да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання. Мінск, 2017. 727 с.

УДК 811.161.3

КОЛЕРАНАМІНАЦЫІ Ў АПОВЕСЦІ ІВАНА ПТАШНІКАВА «ТАРТАК» (СТРУКТУРНА-ГРАМАТЫЧНЫ АСПЕКТ АНАЛІЗУ)

М. У. Разладава

*Ліцэй імя Ф. Э. Дзяржынскага Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
вул. Ульянаўская, 8, 220030, г. Мінск, Беларусь*

У структурна-граматычным аспекце разглядаюцца моўныя адзінкі, што складаюць намінацыйна-семантычную мікрасістэму колераабзначэння ў аповесці І. Пташнікава «Тартак». Зроблены вывад, што паводле прыналежнасці да структурных тыпаў, намінацыйна-граматычных класаў у творы пераважаюць састаўныя і простыя колераад'ектывы і колеравербатывы. Найвышэйшая частотнасць, найбольшая семантычная разнастайнасць і дэрывацыйная актыўнасць уласціва колераанамінацыям *белы, чорны, жоўты, чырвоны, сівы*.

Ключавыя словы: Іван Пташнікаў; колер; колераабзначэнне; намінацыйная дэрывацыя; семантыка; колераанамінацыя.

Іван Мікалаевіч Пташнікаў (1932–2016) – адзін з найбольш яскравых прадстаўнікоў беларускай прозы (побач з І. Мележам, В. Адамчыкам, І. Чыгрынавым). Мова твораў І. Пташнікава была аб'ектам увагі нямногіх навукоўцаў; найбольш грунтоўна лінгвістычныя асаблівасці яго прозы даследавала А. Г. Міхалевіч: яе артыкулы і дысертацыйная работа прысвечаны аналізу канструкцый размоўнага сінтаксісу ў творах І. Пташнікава. А. А. Каўрус прысвяціў адметнасцям мовы пісьменніка на розных узроўнях артыкул у энцыклапедыі «Беларуская мова» (1994) [1].

У дадзеным артыкуле аналіз намінацый са значэннем колеру (колераанамінацый, далей – КН) праводзіцца ў структурным і граматычным аспектах на матэрыяле аповесці І. Пташнікава «Тартак» (1967).

З пункту гледжання прыналежнасці КН да пэўнага лексіка-граматычнага (намінацыйна-граматычнага) класа большасць даследаваных адзінак – 272 – належыць да класа колераад'ектываў – моўных адзінак, якія маюць агульную сему 'колер', з'яўляюцца прыметнікамі (простымі або складанымі, адпаведна –